

Олеся ЦЕРКОВНЯК-ГОРОДЕЦЬКА
Міжнародна школа україністики
НАН України

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ШЛЮБНО-РОДИННИХ ЗВИЧАЇВ В УКРАЇНЦІВ ТА ПОЛЯКІВ

У статті йдеться про особливості формування шлюбно-сімейних звичаїв в українців та поляків. Акцентується увага на порівнянні дошлюбних звичаїв двох слов'янських народів – українців та поляків. Хронологічні рамки розвідки обмежуються періодом кінця XIX – початку XX століття.

Ключові слова: звичай, шлюб, весілля, обряд, родина.

The article tells us about peculiarities of formation of Ukrainian and Polish family customs. The comparison of pre-marriage traditions of both Ukrainian and Polish people is stressed. Chronological frames of the research are limited by the period of the end XIX – the beginning XX century.

Key words: custom, marriage, wedding, ceremony, family.

Artykuł poświęcony jest osobliwościom kształtowania się obyczajów małżeńsko-rodzinnych Ukraińców i Polaków. W artykule skupiono się na porównaniu obyczajów przedślubnych obu narodów słowiańskich: ukraińskiego i polskiego. Ramy chronologiczne artykułu ograniczają się do okresu końca XIX – początku XX wieku.

Słowa kluczowe: zwyczaj, ślub, wesele, obrzęd, rodzina.

Щодо об'єктивних умов формування шлюбно-сімейних звичаїв, то в Україні вони відзначались особливою складністю. Адже відомо, що окремі її землі протягом тривалого часу перебували у складі різних держав, кожна з яких відзначалася своєю соціально-економічного розвитку, політичного устрою, конфесійною ситуацією.

Проте в усьому цьому розмаїтті регіональних звичаєвих норм існувала й усталена основа, притаманна населенню всіх регіонів України. Одним з її складників була система цінностей родинного життя. Українці підготовку до нього ніколи не сприймали лише як особисту справу тих, хто укладав шлюб, або їхніх батьків та родичів; це було і справою громадськості. Вплив останньої на практику добору шлюбних пар та утворення сім'ї здійснювався через інституції: сільську громаду, молодіжні об'єднання (парубоцькі та дівочі громади).

Великого значення надавалось і громадській думці, котра, як правило, реалізувалася через систему звичаєвих норм. Відповідно до них українці вважали чоловіка за самостійну людину тільки після одруження: неодруженого, якого б віку він не був, називали парубком. У народі склалася

негативна думка про тих, хто вчасно не одружився або запізнився з одруженням. До тих, хто взагалі не хотів заводити сім'ю, не тільки ставилися зневажливо, а й застосовували певні покарання. Їм, наприклад, надавали меншу частку спадкового майна. В основі укладання шлюбу в Україні в XIX-XX ст.ст. був договір між двома сторонами: батьками й родичами молодого та батьками і родичами молодії [1, 24]. Посередниками між ними виступали довірені особи: сват або сваха. Шлюбний договір спочатку укладався усно, а починаючи з XVII ст., письмово, особливо в тих випадках, коли молоді в придане одержували землю. Договір фіксувався відповідними документами: шлюбними листами.

Відповідно до звичаєвого права під час укладання договору домовлялися про розмір приданого нареченої, яке складалося з скрині та худоби, внеску молодого, а також внеску батьків і родичів.

Однією з важливих умов шлюбного договору було наділення молодих землею. Молодому, як правило, обов'язково давали землю, а молодій – лише в деяких регіонах України. Натомість як придане їй виділяли посаг, який наприкінці XIX ст. в основному включав лише скриню, постіль, одяг, білизну. Однією з національних особливостей внутрішньо-сімейних майнових відносин українського селянства було надання молодій материзни – тієї частини землі, що передавалась у спадщину тільки по жіночій лінії. Як правило, він використовувався на власні потреби, а також на підготовку посагу для дочок.

Батьки, звичайно, завжди втручалися у процес одруження своїх дітей, але їхня роль при цьому на різних етапах історичного розвитку не однакова. Уже в другій половині XIX ст. у більшості районів України поширилася практика участі їх у шлюбних змовинах та сватанні.

Звичаєве право українців обмежувало укладання нерівних шлюбів, насамперед між багатими і бідними. Заможні господарі неохоче родичалися з біднотою, але й бідні селяни так само вважали за краще вибирати собі пару серед рівних: «Не з багатством жити, а з людиною» [1, 25], – говорили у народі. Але інколи, щоб поправити матеріальне становище, батьки силоміць віддавали дітей у заможну сім'ю.

Одним із наслідків укладання «нерівних» шлюбів було приймацтво – поселення зятя в господарство тестя. В Україні можна виділити такі види приймацтва: 1) з волі батьків (з примусу); 2) за бажанням; 3) на запрошення.

Залежно від того, на якій основі базувалося приймацтво, склалося і різне до нього ставлення.

До приймацтва з примусу, як правило, ставились негативно, а до приймака з певною зневагою. Приймацтво за бажанням громадськістю

не засуджувалося, але й схвалювалося не завжди, особливо, коли приймак не очолював родину. Щодо приймацтва на запрошення, то воно, як правило, схвалювалось: адже приймак був рівноправним членом родини. Починаючи з XVI–XVII ст.ст., укладання шлюбу підпало під контроль церкви, яка оголосила його таїнством і через вінчання ця акція набувала чинності [2, 12]. Втручання церкви, проте, радикально не змінило сутності громадянського шлюбу і весілля: у народі, як і раніше, законним вважався шлюб, укладений на основі договору і відзначений весільною обрядовістю. Шлюб із вінчанням, але без весілля вважався недійсним. До шлюбу без вінчання (з часом і без весілля) вдавалася біднота, а також ті, хто не дістав згоди батьків.

У кінці XIX – на початку XX століття на Україні основною формою сім'ї була мала сім'я. Вона складалася з батьків, одруженого сина та неодружених дітей. Кількісний склад сімей у кінці XIX століття досягав 5-6 осіб, іноді 10-12 [3, 8]. Діти виховувалися в сім'ї. Родичі підтримували тісні зв'язки, часто спільно вирішували важливі питання. Виділення одруженому наймолодшому синові земельного наділу та житла хоч і мало місце, проте не було частим явищем. З одного боку, економічне становище малозабезпеченого селянства не давало змоги забезпечити матеріально відокремлену сім'ю, з іншого – заможна частина селянства прагнула будь-що не допустити роздроблення земельного наділу, рухомого та нерухомого майна, а отже, й родини. Розпад великої патріархальної сім'ї почався ще в епоху феодалізму[4, 161].

Вироблені сімейні традиції в патріархально-родовому суспільстві залишилися значною мірою властивими і малій сім'ї. Її главою, як правило, був батько, що розпоряджався всім майном, грішми, проте важлива роль відводилася матері – господині дому. Становище жінки в українській сім'ї було порівняно рівноправним з чоловіком. Молода сім'я, навіть маючи вже своїх дітей, залежала від батьків. Особливо обмежені права мала невістка. Більшості незаможних родин були притаманні дружба і взаємодопомога у праці, повага, шанобливе ставлення та турбота про старших. Дітям прищеплювали любов до праці, до землі, повагу до старших. Право молоді на вільний вибір подружжя було обмеженим. Так, у феодально-кріпосницькому суспільстві долю дітей-кріпаків вирішували не стільки батьки, скільки поміщики. Шлюби фактично укладалися тільки в межах села даного феодала. Щоб видати заміж дівчину в сусіднє село, батькам потрібно було заплатити власнику вартість дівчини як кріпосної душі, а жениху – дати викуп сім'ї нареченої.

Для українців були характерні ранні шлюби. Вікова різниця між нареченими за народними поняттями мала бути невеликою. Часто одружувались однолітки. Церковні канони забороняли шлюб між кумами, дітьми кумів, що до певної міри ігнорувалося в народі.

Значною перешкодою на шляху до одруження за взаємною прихильністю молоді була майнова нерівність. Шлюби, в основному, укладалися між рівними за майновим та соціальним станом. Весілля передувало тривале знайомство молоді. Цьому сприяли різні форми розваг: вулиці, досвітки, вечорниці, музики, кутки, село, вигін. Відбувалися вони переважно у вільний від сільськогосподарських робіт час – пізно восени та взимку.

У народному середовищі здавна неабияке значення для подружнього життя надавалося такому факторові, як виникнення симпатій та взаємних почуттів між нареченими. Весною і влітку, в розпалі сільськогосподарських робіт, одружувалися рідко. Шлюби найчастіше укладалися в осінні місяці, з приходом календарного свята Покрови. З приходом осіннього посту (кінець листопада – початок грудня) весілля припинялося. Значна кількість весіль відбувалося в січні-лютому, на м'ясиці. Закінчувалися весілля перед приходом Масниці.

У Польщі вступ до шлюбу, як і в Україні, знаменує початок нової сім'ї. Для поляків так само, як і для інших народів, характерний різний ступінь впливу територіального фактора на знайомства молоді, на їх дошлюбні взаємовідносини.

У XIX – першій чверті XX століття сім'я і сільське суспільство активно брали участь у виборі шлюбних пар. Для цього в будинках дівчат-наречених влаштовувались «*posiedi*» (*posiedy*) – *посиділки*, на які приходили хлопці. Молодь, яка збиралася, з пошаною слухала розповіді старих, небилиці про злі духи та інше. Переривати розмовників було не прийнято. Нерідко дівчата збирались в якомусь будинку, щоб допомогти по господарству: наприклад, в очищенні пір'я для подушок або перин, чи просто зайнятися рукоділлям. На такі «поседи» приходили хлопці. Нерідко на зустрічах молоді було пригощання, яке влаштовували батьки дівчини, в будинку якої збиралася; в інших випадках пригощання приносили хлопці. Було прийнято також у приватних будинках і в громадських будівлях влаштовувати танці – «*muzyki*» (*muzyki*) за рахунок кавалерів. Дівчата приходили на танці не одні, а в супроводі матерів, тіток, хрещених.

Батьки вивозили дочок, що підросли, на ярмарки, в свята в найближчий костюл, словом, намагалися, щоб потенційні кавалери помітили їх привабливість і скромність, а головне – їхня рідня, особливо

якщо вона заможна. Двори селянських сімей, в яких були дочки на виданні, підмітались, а самі наречені слідкували, щоб у будинку був завжди порядок. Сільська молодь спілкувалася також на весіллях, причому рідня і друзі нареченого і нареченої бували на весіллях дружками і друзями, юнаки і дівчата брали участь у календарних святах: у святочних ворожіннях, у веселощах на «*занусти*» (*zapusty*) – *масляну*, в обрядах на Паску, в зелені святки (*zielone świątki*) – Трійцю та ін.

У польських селах була поширена своєрідна форма залицяння хлопців за дівчатами – «*бачарка*». Вночі по селу ходили групи хлопців до десяти чоловік у кожній. Хлопці стукали у вікно «симпатії» одного з них. Вона виходила до них або запрошувала в будинок, якщо батьки не були проти. Кавалер починав розмову зі своєю дівчиною про любов, і вони могли проговорити з нею всю ніч.

Крім посиділок, залицянь сільські юнаки постійно зустрічаються в будні в межах свого села: по дорозі на роботу в поле і з роботи, біля колодязя, просто по сусідству, надаючи один одному дрібні послуги.

Молодь найчастіше збирається на «*потаньцувки*» – танці з пригощанням, які влаштовуються в будинку дівчат. Витрати несуть самі хлопці. Батьки дівчат або інші дорослі не приймають участі.

Як і в місті, так і в селі іноді деякою перешкодою до шлюбу було і є різне віросповідання (наприклад, між поляками-католиками і поляками-протестантами). Проти таких шлюбів бувають налаштовані батьки і рідня старшого покоління.

У минулому у сільських жителів вік вступу до шлюбу синів і дочок визначався перш за все економічними потребами сім'ї. Так, наприклад, у деяких сільських сім'ях відсутність робочих рук вимушувала сватати сину наречену, на 17 років старшу від нього, але сильну і роботящу. Серед селян було прийнято видавати заміж дочок по старшинству, що в сім'ях бідних і середнього достатку часто диктувалося матеріальними міркуваннями, а саме тим, що спочатку готували придане старшій дочці, а потім вже іншим у порядку черговості по віку [5, 109].

У селі в XIX – початку XX століття одружувалися в 25-30 років, а частіше – й пізніше, заміж виходили до 20 років. У сім'ях нащадкових працівників (наприклад, у Лодзі) дівчата виходили заміж пізніше, а юнаки одружувалися раніше, ніж у селі. Серед шляхти шлюбний вік варіював залежно від майнових інтересів сім'ї.

Спілкування молоді дещо обмежувалося класовими і соціальними рамками. Шляхта, наприклад, надавала перевагу шлюбом своїх дітей у своєму прошарку, якщо ж шляхтянка одружувалася з юнаком з буржуазного середовища, це, як правило, мотивувалось економічними

міркуваннями. У сільських місцевостях з тих же причин діти шляхти вступали в шлюб з молоддю з багатих селянських сімей.

У кінці XIX – на початку XX століття серед осіб вільних професій (письменників, художників і т.д.), в т. ч. представників шляхти, стали «модними» шлюби з селянами. Треба сказати, однак, що культурний рівень частини сільського населення, перш за все молоді, в кінці XIX – на початку XX століття помітно підвищився. Тому станово змішані союзи не завжди були дисгармонійними в інтелектуальному відношенні, до того ж була розповсюджена думка, що чоловік як глава сім'ї повинен бути вищим за інтелектом, ніж дружина, основними справами якої традиційно вважалося ведення господарства і виховання дітей.

У житті польської родини особливе місце займають обряди і звичаї, що знаменують вступ до шлюбу (весілля). У виконанні сімейних обрядів помітний зв'язок сім'ї з родичами і з соціальним середовищем. Саме тому деякі обряди (наприклад весільний) вважалися не тільки сімейними, а й громадськими. У традиційному польському весіллі виявляються різні хронологічні пласти походження його елементів.

Крім тимчасових, у ньому простежуються регіональні соціальні відмінності при загальній структурі зв'язків, що включають основні елементи весільного циклу в їх рухливому співвідношенні.

Література

1. Пономарьов А. П. Шлюбно-весільні звичаї українців // Радянська школа. – 1991. – №9. – С.24-25.
2. Лукеча М. Під весільний вінець. – К.: Всеукраїнське товариство «Просвіта», 1995. – 72 с.
3. Общий свод данных первой всеобщей переписи населения 1897 года. – СПб, 1905. – Т.1. – С.108.
4. Гошко Ю. Населення Українських Карпат XV-XVIII ст. – К., 1976. – С. 161.
5. Markowska D. Rodzina wiejska. – W-wa, 1964. – S. 109.